

Никоненко Михайло Якович –
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального
процесу НАВС

ЗНАЧЕННЯ У ПРОЦЕСІ ДОКАЗУВАННЯ РОЗУМНОСТІ СТРОКІВ ЯК ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Розглянуто одну із засад кримінального провадження – розумність строків. Зроблено спробу визначити сутність названої засади в порівнянні положень кримінально-процесуального законодавства, яке існувало до набрання чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом і положень Кримінального процесуального кодексу України, який набрав чинності з 19 листопада 2012 року. Крім того, визначено значення розумності строків у процесі доказування.

Ключові слова: засади кримінального провадження; розумність строків; досудове розслідування; судовий розгляд; процес доказування.

Рассмотрен один из принципов уголовного производства – разумность сроков. Сделана попытка определить сущность названного принципа в сравнении положений уголовно-процессуального законодательства, которое существовало до вступления в силу нового Уголовного процессуального кодекса и положений Уголовно-процессуального кодекса Украины, который вступил в силу с 19 ноября 2012 года. Кроме того, определено значение разумности сроков в процессе доказывания.

Ключевые слова: принципы уголовного производства; разумность сроков; досудебное расследование; судебное разбирательство; процесс доказывания.

Considered one of the foundations of the criminal proceedings - the reasonableness of terms. The attempt to define the essence of the said principles comparison of the provisions of the criminal procedure law, which existed before the entry into force of the new Criminal Procedure Code and regulations Criminal Procedural Code of Ukraine, which entered into force on 19 November 2012. Furthermore, the value of reasonable time in the process of proof.

Keywords: principles of criminal proceedings; a reasonable time; the pre-trial investigation; the trial; the process of proof.

У новому Кримінальному процесуальному кодексі (КПК) України, який набрав чинності 19 листопада 2012 року, однією із засад кримінального провадження визначено розумність строків [1, с. 16]. Варто відразу зазначити, що Кримінально-процесуальний кодекс України, який був чинним до зазначеної дати, не передбачав у системі принципів окремою засадою (принципом) розумність строків [2, с. 14–20]. Проте слід

акцентувати увагу на тому, що названий кодекс не передбачав таку засаду лише в системі засад (принципів), а, по суті засада розумності строків була характерною для кримінального судочинства і відіграла важливу роль у процесі доказування. Це, без зайвих зусиль, можливо довести на прикладі положень ст. 120 Кримінально-процесуального кодексу України, затвердженого Законом від 28 грудня 1960 року. Так, згідно з ч. 3 ст. 120 названого КПК України, досудове слідство на строк більше шести місяців можуть продовжувати Генеральний прокурор України або його заступники [2, с. 83]. До речі, положення названого КПК України не містять будь-яких обмежень стосовно строків, на які могло бути продовжено досудове слідство. Проте такі обмеження впливали з положень ст. 49 Кримінального кодексу України [3, с. 22–23], якою визначаються підстави звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності. Після закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності відпадає необхідність подальшого розслідування у кримінальному провадженні.

До речі, настільки нагально постало питання щодо законності можливості продовження без обмежень строків досудового слідства відповідно до ч. 3 ст. 120 КПК України 1960 р., що це питання стало предметом розгляду в Конституційному Суді України. І Конституційний Суд України прийняв рішення, з якого вбачається, що можливість продовження строків досудового слідства в порядку, передбаченому ст. 120 КПК України, є правомірною дією як реалізація принципу розумності строку (рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2003 р. № 3-рп/2003).

Проте в названому рішенні нічого не сказано про неможливість перевищення встановленого в законі строку як властивої для чинного законодавства ознаки засади розумності строку.

Проблемам, пов'язаним із строками у кримінальному провадженні, присвячені праці багатьох науковців. Серед них В. Т. Маляренко, О. Р. Михайленко, С. О. Заїка, С. Б. Фомін та багато інших. Проте названими та іншими науковцями проблеми, пов'язані зі строками у кримінальному процесі, досліджувались з огляду на положення кримінального процесуального законодавства, яке існувало до набрання чинності новим КПК України. Однак саме з прийняттям КПК України 2012 р. було введено поняття розумності строку. У зв'язку з чим і виникла потреба в дослідженні саме проблеми розумності строків як засади кримінального провадження як частини проблем, пов'язаних із такою процесуальною категорією, як строки. Що ж стосується самого поняття “процесуальні строки”, то згідно з КПК України, “процесуальні строки – це встановлені законом або відповідно до нього прокурором, слідчим суддею або судом проміжки часу, в межах яких учасники кримінального провадження зобов'язані (мають право) приймати процесуальні рішення чи вчиняти процесуальні дії” [1, с. 65].

Мета статті – дослідити визначену законом засаду розумності строків у порівнянні з положеннями кримінального процесуального законодавства, яке існувало до набрання чинності новим КПК України, і,

крім того, визначити саме значення засади розумності строків для процесу доказування у кримінальному провадженні.

Звернемось до положень нового КПК України. Система засад кримінального провадження передбачена у ст. 7 названого Кодексу. Саме ж тлумачення названої засади законодавець помістив у ст. 28 КПК України, назвавши саму статтю вже не “розумність строків”, за аналогією із назвою самої засади, а “розумні строки”, що, на наш погляд, набуває зовсім іншого змісту.

Отже, законодавець визначає, що розумними вважаються строки, що є об’єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень (ч. 1 ст. 28 КПК України). Ніяких сумнівів стосовно цього твердження бути не може. Проте в цій же частині названої статті КПК України законодавець вказує, що розумні строки не можуть перевищувати передбачені цим Кодексом строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень. Фактично, на наш погляд, саме цим положенням і була вирішена “доля” розумності строків як засади кримінального провадження. Положення про розумність строків у кримінальному провадженні набуло однобокого тлумачення. І розумними стали називатись строки, які або збігаються із встановленими законом строками, або є меншими від них. І ні жодного разу вони не можуть бути більшими за строки, встановлені законом. І щоб не виникали сумніви стосовно цього, наведемо положення, викладене законодавцем у ч. 6 ст. 28 КПК України: підозрюваний, обвинувачений, потерпілий мають право на звернення до прокурора, слідчого судді або суду з клопотанням, у якому викладаються обставини, що зумовлюють необхідність здійснення кримінального провадження (або окремих процесуальних дій) у більш короткі строки, ніж ті, що передбачені цим Кодексом. Таким чином, окремі строки у кримінальному провадженні стали розумними лише у бік їх зменшення. А як же тоді загальне положення про те, що розумними вважаються строки, що є об’єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень, про яке йшлося вище?

Звернемось до генезису взагалі принципів права. Як точно зазначає А. М. Колодій: “Безумовно, будь-які принципи, у тому числі й принципи права, – продукт людської діяльності. Вони є соціальними явищами – як за джерелом походження, так і за змістом: їх виникнення зумовлено потребами суспільного розвитку, у них відображаються закономірності суспільного життя. Без урахування цих істотних моментів неможливо пояснити й зрозуміти особливе значення принципів для послідовного узгодження людської діяльності з вимогами об’єктивних соціальних закономірностей” [4, с. 7]. Отже, слід завжди шукати зв’язок засад (принципів) з об’єктивними соціальними закономірностями.

Варто завжди пам’ятати, що кримінальні процесуальні правовідносини є частиною соціальних відносин і саме тією частиною, яка виникає через учинення кримінального правопорушення або підготовку до його вчинення і, в усякому разі, при надходженні заяви чи повідомлення

про вчинення такого правопорушення або виявлення ознак такого правопорушення самими уповноваженими на те органами. А коли кримінальні процесуальні правовідносини є частиною соціальних відносин, які, по своїй суті, є дуже складними і часто несподіваними, то слід розуміти, що їм характерна така властивість, як непередбачуваність. Тобто може виникнути ситуація, яку неможливо окреслити певними рамками. Тому засади кримінального провадження і повинні бути положеннями, які дали змогу б проявити уповноваженим державним органам і посадовим особам під час виконання ними своїх функціональних обов'язків гнучкість в тій чи іншій ситуації, але при цьому діяти в рамках закону. Головне, що у цьому разі не потрібно нічого придумувати нового. Адже такий порядок діяльності правоохоронних органів, коли закон надає можливість діяти залежно від ситуації, яка виникла, але завжди в межах закону, існував у кримінально-процесуальному законодавстві, яке було чинним до вступу в дію Кримінального процесуального кодексу, який набрав чинності з 19 листопада 2012 року. Звернемось до ст. 156 КПК України 1960 р. Так, згідно з ч. 3 названої статті, у кожному випадку, коли розслідування справи у повному обсязі у строки, зазначені у ч. 1 чи 2 цієї статті, закінчити неможливо і за відсутністю підстави для зміни запобіжного заходу, прокурор, який здійснює нагляд за виконанням законів при провадженні розслідування у цій справі, має право дати згоду про направлення справи до суду в частині доведеного обвинувачення. У цьому разі справа у частині нерозслідуваних злочинів чи епізодів злочинної діяльності з додержанням вимог ст. 26 цього Кодексу виділяється в окреме провадження і закінчується у загальному порядку. Так законодавець визначив порядок діяльності у разі, коли виникне неординарна ситуація. Хіба ми не можемо говорити про реалізацію засади розумності строків у кримінальному судочинстві на основі наведеного положення? Звичайно, що можемо, і тут важко заперечувати.

Крім того, законодавець і в новому Кримінальному процесуальному кодексі України все ж таки чітко виразив внутрішній зміст засади розумності строків, але підійшов до цього питання вибірково залежно від того, для кого пропонується реалізація положень названої засади. Так, візьмімо для прикладу ст. 318 КПК України, якою визначено строки і загальний порядок судового розгляду. Що стосується безпосередньо строків судового розгляду, то, згідно з ч. 1 ст. 318 КПК України, судовий розгляд має бути проведений і завершений протягом розумного строку. Тобто, що стосується судового розгляду, то тут діє одне з положень, передбачених ч. 1 ст. 28 КПК України, а саме те, що "розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень". А ось що стосується діяльності органів досудового розслідування, то тут також діє засада розумності строків, проте в обмеженому варіанті. Адже для органів досудового розслідування у ст. 28 КПК України, крім названого для судового розгляду положення, обов'язковим є ще й інше положення, а саме те, що "розумні строки не можуть перевищувати передбачені цим Кодексом строки виконання

окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень”. А, як відомо, максимальні строки досудового розслідування законом визначені чітко без будь-яких альтернативних варіантів. Так, згідно з ч. 2 ст. 219 КПК України, максимальний строк розслідування у кримінальному провадженні складає дванадцять місяців. Законом не передбачена можливість продовження строку досудового розслідування. Отже постає запитання: то в чому ж сутність засади розумності строків у кримінальному провадженні? Адже на наведеному вище прикладі ми переконались, що засада розумності строків має подвійний зміст. І фактично можливо говорити про дієвість такої засади, якщо в законі немає вказівки на конкретний строк для виконання процесуальної дії чи прийняття процесуального рішення. І можемо говорити про часткову дієвість такої засади, якщо в законі вказано конкретний строк для виконання процесуальної дії чи прийняття процесуального рішення.

Проте для нас важливою є не сама проблема визначення сутності розумності строків як засади кримінального провадження, хоча, без сумніву, це дуже важливе питання, без з'ясування якого ми не змогли б вирішити і головне питання щодо значення у процесі доказування розумності строків як засади кримінального провадження. І так, нам важливо з'ясувати, яке ж значення у процесі доказування відіграє така засада кримінального провадження, як розумність строків.

Згідно з ч. 2 ст. 91 КПК України, доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінюванні доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Ураховуючи, що завданням кримінального провадження, серед інших, є забезпечення швидкого розслідування і судового розгляду, стає зрозумілим, що важливого значення для реалізації такого завдання у кримінальному провадженні набувають строки. Але ж строки у кримінальному провадженні встановлюються законодавцем не заради строків як таких, а з певною метою. Разом із повнотою і неупередженістю розслідування і судового розгляду строки у кримінальному провадженні через категорію, як уже зазначалось, швидкого розслідування і судового розгляду, встановлюються, як зазначено у ст. 2 КПК України, з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. І це ще не все. Адже в кінцевому варіанті це все робиться для того, щоб знову ж таки, відповідно до ст. 2 КПК України, захистити особу, суспільство і державу від кримінальних правопорушень, а також здійснити охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. І не забуваємо при цьому, що разом із забезпеченням повного та неупередженого розслідування і судового розгляду перебуває і забезпечення швидкого розслідування і судового розгляду. Проте, як уже

вищезазначалось, забезпечення швидкого розслідування і судового розгляду здійснюється через таку процесуальну категорію, як строки.

І тут ми зіткнулись з певною конкуренцією норм. З одного боку, виконуючи завдання кримінального провадження, необхідно захистити особу, суспільство і державу від кримінальних правопорушень, а також здійснити охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а з другого боку, це необхідно зробити швидко. Не заперечуючи в цілому те, що будь-яку діяльність потрібно виконувати якнайшвидше, ми намагаємось довести, що при цьому не повинні страждати права, свободи й інтереси учасників кримінального провадження і повинна бути повноцінно захищена особа, суспільство і держава від кримінальних правопорушень. Хотіли б акцентувати увагу на тому, що можуть виникнути ситуації, коли потрібно буде робити вибір: або захищати особу, суспільство і державу від кримінальних правопорушень, а також здійснити охорону прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження і при цьому відступити від правила про конкретний строк. Або ж виконати певні дії, що спрямовані на вищезазначене завдання, вчасно, у встановлений законом строк, але поступитися якістю виконання певного виду діяльності. Уважасмо, що перше набагато важливіше, ніж друге.

Ми не виступаємо за ліквідацію в кримінальному провадженні такої категорії, як строки, але хотілося б, щоб установленим у кримінальному провадженні строкам була властива така ознака, як розумність.

Характерним прикладом значення у процесі доказування такої засади кримінального провадження, як розумність строків, є положення про строки саме досудового розслідування, про що вже йшлося. Адже саме під час здійснення доказування у кримінальному провадженні у процесі досудового розслідування і можуть виникнути ситуації, коли потрібно буде робити вибір.

Що стосується конкретно строків досудового розслідування, то на відміну від строків судового розгляду, для досудового розслідування встановлення в законі конкретного проміжку часу є явищем позитивним. Установлення конкретного строку досудового розслідування сприяє і сприятиме надалі оперативності у процесуальній діяльності органів досудового розслідування, зменшенні кількості незавершених розслідувань у кримінальних провадженнях, профілактиці вчинення кримінальних правопорушень.

Таким чином, для повноцінного функціонування у процесі доказування такої засади кримінального провадження, як розумність строків, було б доцільним із ч. 1 ст. 28 КПК України виключити положення стосовно того, що розумні строки не можуть перевищувати передбачені цим Кодексом строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень. Ця ідея має бути закладена законодавцем у певні положення Кримінального процесуального кодексу України у встановленні конкретних строків у кримінальному провадженні. А це, у свою чергу, дасть змогу під час установлення конкретних строків у

кримінальному провадженні надати можливість уповноваженим державним органам і посадовим особам звернутися з клопотанням до відповідного прокурора про продовження строку досудового розслідування для проведення певних дій і прийняття певних рішень у строки, які не збігаються з установленними в законі, але є обґрунтованими і доцільними. Такі строки можуть бути більшими або меншими за ті, що встановлені в законі. Звичайно, зрозуміло, що таке правило повинно стосуватися не всіх дій і рішень, для проведення чи прийняття яких законом установлені конкретні строки відповідно. Проте, що стосується саме строків досудового розслідування, то таке правило було б доцільним. Єдине, що потрібно здійснити для реалізації такого положення, то це встановити в законі положення про можливість у виняткових випадках продовжувати строк досудового розслідування у кримінальних провадженнях.

Звичайно, у межах цієї статті неможливо розглянути всі проблеми, пов'язані з розумністю строків як засадою кримінального провадження, але уважне ставлення до окремих аспектів цієї проблеми створює передумови для подальшого пошуку у вказаному напрямі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України : Закон України : чинне законодавство з 19 листоп. 2012 р. (офіц. текст). – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2012. – 382 с. – (Кодекси України).
2. Кримінально-процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 17 жовт. 2011 р.: (офіц. текст). – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2011. – 264 с. – (Кодекси України).
3. Кримінальний кодекс України (офіц. текст). – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 240 с.
4. Колодій А. М. Принципи права України : моногр. / Колодій А. М. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.